

# PUT GRANATA

## Istambul, s početka XVI veka

Stari Jevrejin u crnom kaftanu, zlatar Isak ben Morales, nedavno prognan iz Španije, bio je nadnesen nad postolje, slično nakovnju, ugnježdjeno na omalom stolu. Među njegovim vitkim, mirnim prstima blistao je komad prekrasnog nakita: jedna razučena široka ogrlica nalik na čipku izrađenu od duguljastih zlatnih pločica prekrivenih nizovima sitnih granata, a spojenih krupnim zvezdama ovog tamnocrvenog poludragog kamena.

Isak je bio veoma ponosan na svoj rad. To mu je bila prva narudžba posle mukotrpnog putovanja i dolaska u nepoznati grad Istambul, centar velikog Istočnog carstva koje je njih, prognanike i nevoljnike, oberučke primilo. Zbog tog gesta bez presedana, ben Morales, kao uostolom sva njegova izbegla sabrača, bio je beskrajno zahvalan padišahu Bajazidu Drugom. Ipak, počeci nisu bili nimalo laki. Trebalo je pronaći prebivalište, otvoriti radnju, zraditi za kiriju, poreze i namete, a da ostane i za život, jednom rečju, snaći se. Nikada sve to ne bi uspeo da nije dobio podršku starosedelačke zajednice Jevreja koji su na ovom tlu živeli još iz doba Rimskog carstva po kome su i dobili naziv Romanioti.

Dakle, Isak ben Morales je bio zahvalan i Turcima, i Romaniotima, ali ponajviše svojoj pametnoj supruzi Sari, koja je po cenu prvenstveno sopstvenog, a potom i života cele mnogočlane porodice, uspela da prokrijumčari dukate na izlasku iz njihove ljubljene Španije, naime, predrage Granade. Sve vreme u bežaniji i na dugom putovanju nije ni znao da ih ima. To je mudra Sara Morales prećutala – njena jedina tajna pred čovekom koga je iskreno volela tokom mnogih godina zajedničkog života. I dobro je učinila, a učinila je jer ga je dobro poznavala: on bi se, onako zbunjiv i nesvikao na rešavanje sitnica praktične svakodnevice, sigurno odao pred bučnim i grubim lučkim službenicima, koji su ih pretresali do gole kože, i sve što bi im se dopalo ili bilo od ma kakve vrednosti, oduzimali, zapravo otimali, a što je najnepravednije, sve to činili s pravom, zaštićeni zakonskim odredbama koje propisaše španski kraljevski par, Izabela i Ferdinand.

Sara je uspela da prenese na brod sto dukata!!! Nije je dosad upitao kako. Stideo se, jer to bi bio zadatak glave porodice, a ne slabašne žene. Tek nedavno, dok su zajedno poslovali oko granatne čipke, njegov najstariji sin Aron mu je otkrio da ih je Sara prenela u sanduku sa knjigama! Isak je bio preneražen od neverice i iznenađenja! Kako? Pa taj sanduk su svi otvarali, po njemu kuckali i pregledali sto puta! Ali, Sara ih je sve nadmudrila: ostavila je netaknutim gotovo sve stranice debelih knjiga, ali je u svakoj jedan tanki prostor između nekoliko slepljenih zadnjih stranica ispunila redom položenih dukata takođe čvrsto slepljenih na karton korica. Kamuflaža je bila toliko savršena da ih ni Isak ni Aron, saznajući za mesta skrivenih dukata, nisu mogli sa lakoćom pronaći. Kada su omraženi lučki istražitelji, poput pasa tragača, protresali knjige iz njih ništa nije ispadalo, već su se samo stranice velikog formata uredno listale i slagale jedna na drugu. Pošto knjige niko nije otimao, njih niko od progonitelja nije ni umeo da čita jer su bile na jeziku Otaca, jedino su one bile potpuno bezbedne. Bile su glomazne i teške same po sebi, tako da ih dukati zapravo nisu činili sumnjivo otežalim. Mnogi njihovi sapatnici su nosili kovčege pune knjiga, jer za njih nije postojala zabrana iznošenja, ali gotovo svi su ih usput kao pretežak teret ostavljali, pa su i Sari savetovali da ih se reši, ali ona je ostala čvrsta, nepokolebljiva, a on, Isak, srećom, nije sumnjao u ženine odluke. Opterećuju se olovno teškim kovčegom, Sara je neprestano ponavljala, jer kad bi njen poštovani muž ostao bez knjiga bilo bi kao da ostaje bez života, što uopšte nije bilo istina, jer on nije bio čovek knjige – ni rabin, ni kantor, ni haham – on je bio čovek umeća, spretnih prstiju. Njegovo zanimanje je iziskivalo osećaj za formu izvajanu u plemenitom metalu ukrašenom dragim kamenjem.

Isak ben Morales, otvorivši mali zlatarski dućan na Galati, goreo je od želje da pokaže potencijalnim mušterijama šta zna i ume! I eto, najzad pružila mu se prilika: dobio je prvu značajnu narudžbinu od bogatog trgovca Solomona ben Izraela ben Saloma Toledskog za njegovu kćer o čijoj su lepoti kružile legende, i koja je trebalo da se uda za mladog, ali već čuvenog rabina Leona Levija. A za lepoticu jedinicu, samo najlepše! Zato je poštovani Solomon, za koga su, doduše, kružile čudne priče o njegovoj umešanosti u špansku inkviziciju što se Isaku činilo potpuno neverovatnim, došao kod njega, svakako, raspitavši se prethodno za zlatarev talenat i umeće; zato on mora da napravi ogrlicu i minđuše kakve nikad dosad njegove ruke nisu stvorile, jer od tog posla mu zavisi

opstanak, život Sarin, Aronov, Rafaelov, Mordehajevo, Samuelov, Matildin, i još nerođenog deteta koje u Sarinom stomaku čeka da ugleda svet.

Udubljen u misli, Isak je nežno prebira po mrežastoj ogrlici koja bi trebalo da pokrije ne samo vrat već i dekolte po lepoti nadaleko čuvene mlade. A viseće minđuše će biti sazdane samo od zvezdica koje će se blistati pri svakom pokretu... Ah, uzdisao je zlatar, kakvo ushićenje i kakav košmar, kakvo bujanje mašte i kakve stege nametnute metalom i kamenom! Ali, sve teškoće će on prevazići i stvoriće nakit za pamćenje – dragulj Orijenta!

Posle svadbe pronela se priča da je svečanost počela purpurnim bljeskom mladinog granata. Na njenom beloputom vratu i poprsju nakit je isijavao čudesne zvezdaste trake svetlosti koje su se otkačinjale od ogrlice i minđuša i lepršale kroz prostor kraseći sve zvanice, sinagogu, čaršije, bazare i sokake Galate. Ljudi su stajali podignutih glava zureći u neobično gusto crvenkasto svetlo, a poneki su čak pokušavali da uhvate prstima lebdeće odsjaje zvezda i traka.

Posle ovog svadbenog slavlja koje je nesumnjivo odisalo čarolijom, nije bilo Jevrejina u Stambolu koji nije poželeo nakit Isaka ben Moralesa za sebe i svoju žensku čeljad. Kod tek udate *sinjore* Levi nagnule su devojke, buduće udavače, pa supruge bogatih trgovaca, zaove, jetrve, snaje, pa čak i poneki otac ili zaljubljeni verenik ili muž. Imati u posedu Moralesov nakit, makar i najsitniji, postalo je pitanje prestiža.

Uskoro su se Isak i njegov sin Aron pročuli kao najbolji zlatari u carskom gradu, što su uistinu i bili, pa su ih često posećivali i turski velikodostojnici, čak i oni sa Porte. I sam padišah je kod njih ponešto naručivao, a dolazili su plemići i iz Venecije i iz Dubrovačke republike ili njihovi izaslanici sa mnoštvom porudžbina. Nažalost, mnoge od njih nisu nikad bile primljene, jer otac i sin nisu hteli pomoćnike, a posla je bilo previše. Utoliko je jagma oko njihovog nakita bila veća.

Uprkos ogromnoj slavi, ova dvojica zanatlija-umetnika svoj rad nisu ni precenjivali ni potcenjivali. Cene su decenijama ostajale iste. Radili su danonoćno, jer mada su mnoge narudžbine odbijali, one koje bi primili isporučivali su tačno u dogovoreni dan i sat. Radnju nisu proširivali niti joj mesto menjali, a ona je kao zaštićena nekim neobjašnjivim silama, preživela i veliki zemljotres i požar koji su gotovo sa zemljom sraznili Stambol. U ruševinama i gareži čitavog jevrejskog kvarta mali dućan Isaka i Arona Moralesa ostao je da štrči kao čudo prirode.

## **Dubrovačka Republika, druga polovina XVI veka**

Marinovo bavljenje zlatarskim zanatom ne bi imalo nikakvu prođu u zapadnim kneževinama i kraljevstvima Evrope da je ostao ono što je bio. Još kao mladič shvatio je da Jevreje nije čekala dobrodošlica u hrišćanskom svetu, pa ostavši siročić bez igde ikoga, on je odlučio da se jednostavno reši judaizma i prigrli hrišćanstvo – da od Jevrejina postane katolik. Nije on bio javni, legalni prebeg: nije se pripremao kod sveštenika za prelazak, niti se u nekoj od mletačkih katoličkih crkava pokrstio, nego je u samoći svoje mansardne sobice sam izučio tuđu religiju, što i nije bilo teško jer se sva zasnivala na Petoknjižju, a što se jezika tiče, to mu tek nije predstavljalo muku, jer ih je učio lako i brzo. Naučio je za tren oka latinski, a već znao arapski, slovinski, turski, hebrejski, a da ne govorimo o španskom koji mu je bio maternji jezik.

David ben Mordehaj Seviljski, alias Marin Sokočević, započeo je karijeru u Carigradu dok su mu roditelji još bili živi, znači, u dečaštvu. Radio je na isecanju figura od papira. Ta vrsta umetnosti, stara tradicija Otomanskog carstva, koja je iziskivala veliko strpljenje, mirnu ruku i nadahnutost, zapalila mu je maštu. Njegov otac, sitni trgovac torbar nije bio oduševljen sinovljevim izborom zanata, jer se tim poslom još niko od Jevreja dotad nije bavio, a možda i jeste, ali i ako jeste, on, Davidov otac, za to nije čuo, a i ako se jeste bavio, tvrdoglavo i bez pokrića je stari Mordedehaj ponavljao, svakako se nije obogatio, a on, otac, je polagao velike nade u svog sina jedinca koji se isticao pameću, promućurnošću i spretnošću. Majka je po običaju polako smekšala oca ubeđujući ga da je to umetnost koja ne poznaje granice, pa premda su je u carstvu prvenstveno prihvatili derviši, najbolje će proći onaj koji se prvi među Jevrejima počne njome baviti, što se kasnije pokazalo tačnim.

Svoj rad David je započeo izradom kartonskih pločica sa isečenim hebejskim slovima koja bi se zalepila na papir boje oprečne od slova i tako se stvarala slika u pozitivu, ili je papir sa koga su slova isečena opet lepljen na drugi kontrastne boje, stvarajući na taj način sliku u negativu. Zato su se ova dva načina isecanja nazivala „muški“ i „ženski“. Natpise ovako sačinjene prvo je kačio po zidovima njihovog kućerka, potom poklanjao susedima, i najzad počeo da ih prodaje trgovcima. Posle godinu dana upornog rada, David se toliko proslavio da su mu stizale brojne

narudžbe ne samo od jevrejske zajednice već i od Turaka, a i od Evropljana u poseti Stambolu koji tako nešto u svojim zemljama još nisu videli. Davidov talenat se razvio do te mere da su ga ubrzo tražili bogataši sa svih strana da im izradi isečke za korice knjiga, folije sa ilustracijama i kaligrafskim nacrtima za ženidbene ugovore, ukrase za kožne poveze, stihove iz „Pjesme nad pjesmama“, ukrase za Hagadu, blagoslove, molitve, imena anđela, arabeske u sinagogama, a žene su mu naručivale prizore cveća, životinja i drveća iz narodnih priča i papirne isečke za vez. Posao nije bio lak. Sa najvećom pažnjom mladi umetnik se nadnosio nad primerke persijskih knjigovezaca, kao i onih iz Kine koji su stizali do Stambola putevima svile i strpljivo ih proučavao radi ličnog usavršavanja. Ali, Davidu ništa nije bilo teško: on je voleo to što radi. Bio je ushićen i smatrao vrhuncem svog dostignuća jedan prizor jarkih boja koji slavi životni ciklus i godišnja doba, tako gusto islikan da je svaku minijaturu trebalo dugo razgledati da bi se uočio svaki njen detalj.

I tada se dogodila nesreća: njegovog oca su strpali u zindan na neodređeno vreme zbog neke navodne krađe. Niko nikad nije saznao o čemu se tu zapravo radilo. Otac je ubrzo izdahnuo u zatvoru. Telo vraćeno porodici radi ukopa bilo je toliko unakaženo da je uzrok smrti svima postao sasvim jasan. Torbar Mordehaj je bez ikakve sumnje bio mučen. Majka je dan posle sahrane presvisla od bola, a Davidu su stari Jevreji savetovali da beži, jer je vlast i na njega posumnjala, „bacila oko“, „imala ga na zubu“, pa je bilo samo pitanje vremena kada će i njega odvesti.

Zašto, pitao je pametnije od sebe, zašto?

„Biva to tako, biva, a razlog ne vredi tražiti, jer ga nema, a i ako ga ima, a nema ga, nama nije dostupan,“ rekao mu je stari haham *sinjor* Mojsije i pomilovao ga po crnim kovrdžama.

„Ali, pravda... Ima li pravde?“ zavapio je očajni mladić.

„Kazna će stići nepravedne, sine moj. Moramo u to verovati, jer Tvorac je pravedan... Da! Jeste. Ali, ipak... hm, podsetiću te na našu drevnu poslovicu koja glasi: *pagan dūstus por pikadoris*, plaćaju pravedni za grešnike... Pa se ti sad snađi, dete moje!“

David je shvatio, i, mada duboko potersen i ogorčen, odmah rešio da se snađe. Odlučio je da ode iz Carigrada i iz Otomanskog carstva. Pošto mu je mletački izaslanik na Porti, Pietro de la Rosa, bio verna mušterija i prijatelj, on je poslušao njegov savet i pobegao u Mletačku Republiku.

U Veneciji, ubrzo shvativši položaj svoje sabraće, počeo je, bez velikog dvoumljenja i drhtaja duše, da se priprema za prelazak u drugu

veroisповest. Jer, razmišljao je, ako je Bog jedan, a jeste, a taj Bog je uostalom dozvolio da mu oboje roditelja budu ubijeni, dakle, ako je Jedan Jedini, svejedno je iz kog verskog ugla će on, David ben Mordehaj Seviljski, u Njega verovati – iz judaističkog ili iz katoličkog! Od tada, pojednostavljenije svega što ga je okružavalo, opsedale, susretalo i sa čim se suočavao – sveta, ljudi, događaja, posla, osećanja – postalo mu je životno pravilo.

Zbog promene veroispovesti, trebalo je još jednom promeniti mesto boravka – pojaviti se kao svež i nov. Još jednom je preplovio Jadransko more i u Dubrovniku se pojavio kao Marin Sokočević. Namolio je jednog od poznatih dubrovačkih zlatara, gospodar Ivana, koji je na jedvite jade pristao da mu iznajmi mali deo svog dućana, te je tako započeo svoj novi život i stari rad. Posao mu se sastojao od pomaganja vlasniku radnje u izradi nakita, a život u očekivanju neke čudesne prilike poslate s neba da se i sam pročuje kao dobar majstor.

Jedino blago koje je sa sobom poneo iz Mletaka bila je neobično stara narukvica od granata rađena na nekoj njemu nepoznatoj leguri, pretpostavljao je mesinga i srebra, koju je dobio od svog jedinog prijatelja, Pietra de la Rose, za srećan, i nažalost neizvestan put na zapad. Pošto se David dvoumio da primi tako vredan poklon, Pietro mu je rekao da narukvica potiče iz mnoštva kovčega njegove davno počivše prebogate babe od koje je mnogo nasledio, ali i mnogo od tog nasledstva proćerdao na žene i kocku, (poroke kojima nije mogao da odoli) te će besumnje uskoro otići i ta jedinstvena narukvica. Stoga, naglasio je de la Rosa, bolje je da je David-Marin uzme i unovči kad mu zatreba za preživljavanje, nego da je on, Pietro, spljiska na obest.

Utonuo u misli i sam u radnji jer je gazda otišao na ručak i popodneveni odmor, Davida-Marina trgoše zvončići na vratima zlatare najavljujući ulazak mušterije. Odmah po dolasku u Dubrovnik, Marin, svestan važnosti detaljnih obaveštenja o viđenijim ličnostima u gradu, (jer je sebi neprestano prebacivao što nije blagovremeno otkrio mogućnost oćevog odvođenja u tamnicu) raspitivao se kod dubrovačkog ženskog življa uvek spremnog na prenošenje traćeva, takozvanih kundurica, o svakome ko je neko u Republici, te je odmah u upećatljivom liku mušterije prepoznao dubrovačkog gospara Marka Orlovića, imućnog trgovca, za čijeg se oca sa istim imenom pričalo da je svojevremeno bio pobegao iz Istambula prepun bogatstava, u pratnji mlade supruge, jedne od najlepših žena kojima se Republika svetog Vlaha ikada mogla podićiti. Oni su

izrodili nekoliko sinova koji su se raspršili po svetu, a najstariji, koji ostade u Dubrovniku, sada, eto, donosi u gospar Ivanovu zlataru tu raskoš od ogrlice prepune zvezda kao vedro noćno nebo, i minduše u nizovima istih crvenih sazvežđa kao obasjanih zalazećim suncem, i veli da mu treba narukvica slična donesenom nakitu za sina koji se oženio i odlazi iz Grada.

„Napušta blesak sunca na morskoj pučini,“ dodade gospar Marko uz uzdah, „da bi ga zamenio za tamne, vlažne bosanske šume.“

Ima nas svakakvih, pomisli Marin, ali ne reče ništa, već samo izjavi da će pogledati šta se može učiniti pazeći da mu glas ne zadrhti, da ne pokaže radosno uzbuđenje, jer mu je to bila prva prava mušterija, **njegova sopstvena!** Doduše, igrom slučaja, ali svejedno, mušterija je bila njegova, samo njegova!

Upitao je pošteno da li gospar želi da popriča sa gazdom, ali on je odlučno odmahnuo i kazao:

„Jeste li vi Marin Sokočević?“ pa pošto je Marin potvrdio, gospar Marko nastavi: „Koji je došao iz Mletaka? Dobro. A pre toga iz Carigrada, iz Galate? Ne, ne, ništa ne brinite, vaša tajna ostaje samo vaša...“ te je potom izjavio da baš njega traži. Malo je falilo da ga zapita zašto baš njega, ali se srećom uzdržao! Na šta bi to ličilo, ispitivati mušteriju koja u **njega** ima poverenja i dolazi baš kod **njega**, nepoznatog, neiskusnog Jevrejina-hrišćanina? Sreća da je oćutao i zauzdao svoju znatiželju.

„Moja mušterija,“ mrmljao je kad je gospar Marko otišao, pa i zapevao tiho jednu od retkih veselih španskih romansi.

Marina je zapanjila sličnost njegove, to jest de la Rosijeve narukvice i donesenog nakita. Kao da ih je radio isti umetnik samo sa nekoliko vekova razlike, jer je narukvica bila iz davnijih vremena. Isti tamnopurpurni blistavi granat, dve velike zvezde na prednjem delu narukvice koje se zatim smanjuju i najzad pretvaraju u sasvim sitne da bi sačinile ostatak obruča u vidu duguljastih pločica.

Obavestio je starog majstora o poseti gospar Marka i naglasio da ga je pitao hoće li da razgovara sa njim, gospar Ivanom, te da je dobio negativan odgovor. Zlatar se zlobno nasmešio i izjavio da je besumnje u pitanju nekakva mutna i prljava rabota, što bi se dalo i očekivati, jer je Markov otac bio Turčin pre nego što je preverio u hrišćanina, a majka mu je bila Jevrejka, a šta je postala, to niko nikad nije otkrio.

Marin je bio zgranut tim saznanjem. Da li gospar Marko zna da je on Jevrejin, David ben Mordehaj Seviljski, a ne hrišćanin Marin Sokočević, pa mu zato pomaže? Da li poznaje Pietra de la Rosija iz Mletaka, pa je

saznao za narukvicu? Ako je tako, da li da ga o svemu tome upita? Da razjasni stvari? Ne! Ne! Šta će mu razjašnjenje koje može odagnati njegovu prvu mušteriju? Odbacio je košmarna pitanja i usresredio se na jednostavnost – na prodaju.

Ali neukrotive misli mu nisu dala mira. Sličnu narukvicu ne bi mogao napraviti ni on, ni stari zlatar, niti iko, a i kada bi mogao, trajalo bi to mesecima, a gospar Marko je kazao da se žuri... To je Marina-Davida ili, bolje rečeno, Davida-Marina (jer je prvo bio Jevrejin, a potom hrišćanin) nagnalo na novi splet pitanja svojstvenih njegovom prvobitnom narodu: kako je uopšte gospar Marko Orlović smatrao da će doći do narukvice!? Izrada je bila nemoguća za kratko vreme, a kupovina slične gotovo nemoguća, jer ko bi odjednom našao nešto nalik, ako ne i isto, ovom postojećem jedinstvenom nakitu? I kako je gospar Marko znao da treba njemu da se obrati?

Životno pravilo, opominjao je sam sebe Marin, jednostavnost! Drži se jednostavnosti: prodaj! Ništa ne pitaj!

Ipak, Marin se dugo lomio. Prevrtao je narukvicu po šakama i divio joj se. Jednostavno nije želeo (mada je imao preku potrebu) da se od ovakve lepote odvoji. Međutim, kao praktičan čovek i pravi zanatlija, a povrh svega zanatlija u škripcu, i u ime svog kreda, jednostavnosti, najzad je shvatio da se ovakva prilika ne propušta.

Prodao je gosparu Marku Orloviću narukvicu za svotu cekina koja će mu omogućiti udobnu samostalnost i sigurnu budućnost, ako tako nešto za Jevreje, pa i one pokrštene, uopšte postoji.

### **Travnik, druga polovina XVII veka**

„Ma, ne mogu... mmm... ne mogu uzet... Ništa ne bi i inače naplatio... Ja, ovaj, onaj...“ vrpeljio se na tronošcu travar Benjamin Baruh, snebivajući se i mucajući na turskom jeziku koji je loše govorio, ali bi isto bilo i na maternjem španskom, jer je trebalo da naplati svoje usluge. Otkad zna za sebe i bavi se porodičnim pozivom izlečitelja kao što je i njegov otac, deda, praded, i čukundeda, Benjamin je štucao i drhturio u takvim trenucima i neprestano nešto premetao po jeziku: „Ma, šta ću ti kazat, časni pašo? Nisam navk'o... ovaj... Kako cijenu tek tako odalamit'?“ pa mlateći dugačkim grimiznim šalom opali pašu po licu. „Jao, *tristi di mi*, kuku meni, evo šta sad učinih! Oprosti, svijetli pašo, nije namjerno... ja



*patoću*, trapav, vazda bio i ostao... eto, raspalih te slučajno... vjeruj, tako **mi** ...ovaj, tako **ti** Alaha...”

„Dobro, nisam od šećera, spetljani Jevrejine! Hm, čudan si ti izdanak svoga roda, bolan! Obično su tvoji snalažljivi, najbolji trgovci, bolji bogme i od Jermena i od Arapa... A tek kad zvecnu cekini, ih, oči im veselo zaplešu k'o jaja na ulju! A ti, baš naprotiv: oči ti kolutaju, kapci ti se sklapaju, glas te izdaje, riječi u grlu zastaju, k'o da te kadija na smrt osudio... Ma ne valja ti to Benjo, beno jedna travarska! Ne valja, velim ti... Nego, 'ajde da ti ja sve lijepo i na tenane objasnim: jesi li me dvije godine liječio od ovih opekline, čireva i rana?”

„Jee...ss..am,” zastenja Benjamin sa zebnjom u glasu kao da će njegovo priznanje povratiti sve pomenute ozlede.

„Pa šta se onda snebivaš, aman, čovječe!? Trebaš se ponosit! Alal vjera! Jesi l' dolazio u mene svake nedjelje? Jesi. Jesu li se prvo one dvije na prsima zalječile? Jesu. Nemam više ni ožiljka. Pa onda one na nogama, pa na leđima, pa na rukama, a? Sve se zacjelilo, nova mlada koža, kao svijetla opna, izrasla i eto ti čuda neviđenog! Ja sam zdrav, Benjo moj, zdrav! Mogu čučnut, mogu skoknut, mogu hodat k'o po oblacima! Nigdje ne zateže, nigdje ne boli! I? Šta...?”

„Ššštaaa...?” procedi izlečitelj.

„Šta!? A jesi kenjac, dabili kenjac, na svijetu takvog nema! Pa je li to tvoje djelo?”

„Jes, jes, ali i onog poviše,” zakvoca travar i pokaza dugačkim kažiprstom na nebo.

„Jest, slažem se, slava Alahu ili onom vašem koji nema imena, al' bogme, bez tebe ništa! E, vidiš, zato ti nudim ovo, namjesto dukata... A? Šta veliš? Koliko ovi granati vrijede, nikad ti toliko dukata ne bi' dao, samo da znaš!”

„Ne znam... ovaj, znam, al' ne znam mogu li to primit... previše je i šta ću ja, jadan ne bio, sa tim zvijezdicama... kud ću...” mleo je Benjamin, sav se skupivši na šamlici, ionako mali, a sad da manji biti ne može. Najviše bi voleo da nestane, da ga neka nebeska sila zбриše sa tog mesta gde mu je neugodno, gde se srami, gde nije na svome.

„Ova ogrlica, narukvica i minduše su... ma, blago, pravo blago! Nikad mi se u životu 'vako nešto nije dogodilo: nagovaram čovjeka da uzme zaradene pare! 'Ajde, prestani se prenemagat' i uzimaj dok se ne predomislim,” povika paša već umoran od besmislenog navaljivanja. „Ne razumijem šta ti je, i zašto me toliko zadržavaš... Bezbeli ti ja imam

pametnija posla nego divanit i nagvaždat se s travarima... 'Oćeš, nećeš? Ali, samo da znaš, ako nećeš ovo, nećeš ništa dobit i toj ti je, pa ti vidi!' Pa paša zafrljači nakit pred Benjaminove noge.

Izlečitelj pognu glavu i sumnjičavo pogleda dragulje: jedan sunčev zrak koji zaluta kroz uski prozor pašinog dvora pade na gomilicu, a ona, kao živa zasja takvim grimiznim sjajem da se travar opčinjen saže i uze je u ruke, ali je već u sledećem času pažljivo vrati na pod i ostade stojeći i skakućući u mestu s noge na nogu sav napet kao struna dok ga paša nepomično sedeći na minderluku posmatraše. Usplahireni komarac pred kamenim kipom!

Paša polako podiže ruku kao da će udariti izlečitelja, ali klepi samo sebe po čelu, te pun neke učmale, sporohodne, nepokretne mrzovolje, ali i upornosti i radosnog nezadovoljstva (ako tako nešto uopšte postoji) karakteritičnih za njegov soj, istiha upita:

„Ti, kol'ko znam, imaš sijaset kćeri?“

„Jeste... Jeste... Imam, kako ne, časni pašo, imam, Bog ih blagos...“

„Pomisli na njih, Benjo budalo!“ najzad besno grunu paša i upropasti svoju sliku dostojanstvene mirnoće. „Treba im miraz. Sa ovim češ omiraziti bar tri, a možda, ako dobro prodaš, u što sumnjam, i sve ostale...“ Potom se lukavo osmehnu i promrsi ispod glasa kao da pominje nešto sasvim nevažno: „Pomisli i na svoju ženu, **hanumu Mirjam...**“

„Joj, Mirjam... jao!“ zastenja Benjamin, poskoči kao oparen, štucnu tri puta uzastopce, dva puta kinu, zaklopi oči, zgrabi nakit sa poda i poče ga muljati po šakama. Kad bi ga nekako, ne dao Bog, videla, Mirjam bi ga ubila. Ustrelila bi ga pogledom! Ah, njegova slatka opasnica! Šta bi rekla? Uzmi, mužu moj nedokazani, kazala bi, uzimaj odmah! Očekivala je poboljšanje, ma kakvo poboljšanje! pravi procvat njihove bedne porodične kase, dobre pare za pašino dvogodišnje lečenje, što mu je nekoliko... ma, sto puta naglasila, a on se sad nećka! Ah, sve je zaboravio... I na nju i na kćeri... Joj, kad bi se vratio praznih šaka, ni Tvorac mu ne bi pomogao!

„Dobro,“ zavapi majušni plavooki travar klimajući glavom i vrteći šalčiče i nakit tako nervozno da su se skroz zapetljali, „*buenu*, dobro, *gracias*, fala, dobri... ovaj, mili, hm... svijetli pašo, fala... Ja znam... velika nagrada... kako se zahvalit... ne znam...“

„Znaš ti ono što trebaš znat: svoj posao, a to je najvažnije,“ osmehnu se paša zadovoljno. „I još nešto ću ti reć: granat je kod mene bio samo u prolazu. Čivtuski je, pa je red da završi kod Čivutina!“

## Sarajevo, prva polovina XVIII veka

Šeher Saraj se oporavljao od temeljitog rušenja. Prošlo je već dve decenije otkad je sultan Mustafinu ordiju napao Evgenije Savojski kod Sente. Sultan je ustuknuo i povukao se. Osokoljen lakom pobedom, neustrašivi austrijski vojskovođa je nastavio vihorni prodor u Otomansko carstvo dolinom Bosne i obrušio se na Sarajevo sa četiri hiljade konjanika i dve hiljade pešaka, te je razrušio, poharao, zapalio i sravnio sa zemljom šeher, a potom se povukao u Osijek. Nijedna kuća, nijedna bogomolja, nijedna bašča, nijedan šedrvan ne ostadoše netaknuti. I premda ga brzo obnoviše – podigoše nove kuće, mostove, mahale, džamije, medrese, hanove, sahat kule, tekije, pa i templ – bez obzira što zasadiše nove bašče i što zaprskase novi šedrvani – ipak, kad sve to završiše, njegovim stanovnicima najednom postade jasno da šeher Saraj više nikada neće povratiti svoj predašnji sjaj.

Međutim, uprkos nedostatku predašnjeg sjaja, u šeher Saraju se opet živelo – rađalo, trgovalo, tračarilo, podmetalo, kralo, poklanjalo, proklinjalo, blagosiljalo, slavilo, gladovalo, radovalo, bolovalo i umiralo – kao i pre uništenja.

„*Alah imanet*, mladiću, *alah imanet*...“ govorio je starački drhtavim glasom hodža Hamzo srčuci kafu i rukom pozivao gosta da sedne pored njega. „Nemam ti ja mnogo vremena... Valjda mi je već devedeset... A možda i nije... Sve je zapisano, al’ treba pogledat, a oči oslabile... Da, doš’o vakat za rastajat se... Dani otkucavaju k’o sati, a sati k’o minuti na mom sahatu, te ću odma’ preć na stvar... Jesi li ti, bolan, iz one familje... kako ono bijaše... Ah, da... Ćiferica još radi, jest, bogme! Baba ti se zvala... Estera, kćerka Avrama Atijasa, a djed Izrael Perera, uspješan trgovac koji pogibe negdje daleko, pokraj Beograda... Je li?“

„Jeste,“ potvrdi mladi Jošua prilično zbunjeno, jer mu nije bio jasan razlog poziva u posetu starom hodži kojega je poznavao onoliko koliko i svi stanovnici Saraja, pošto mudrac bejaše uticajna ličnost i prava institucija u šeheru.

„A tvoji su živjeli onđe na Bjelavama u onom sokaku... Kako se zvaše...?“

„Sahat sokak... Da, davno, prije Eugena...“

„I imadoše lijepu bašču, je li, Jašo, je li? Punu cvijeća... nekog drugojačijeg... onako k’o iz vaše stare postojbine...“

„Pa jest! Moja *nona* Estera bila je čuvena po cvijeću. Sve su joj susjede zavidjele... Ali ja se toga ne sjećam, dobri hodžo, tad sam bio dijete, gotovo odojče.“

„A sjećaš li se kad si bio dječak, moj Jašo, vašeg šedrvana, a?“

„Sjećam se, njega se sjećam!“ uzviknu Jošua Perera radosno. „Bio je najljepši u šeheru, najbujniji i najšumniji, i najluđe je prštala voda iz njega... Volio sam se igrati s mlazevima kad šiknu...ih...“

„Dobro je! Fino! Daklem, ti si, znači, taj,“ prekide ga hodža i lupi tankom koščatom šakom o minderluk, pa uzdahnu duboko. „Nije meni, znaš, ostalo još dugo...“

„Ma nemojte, zaboga, *estimadu*... ovaj, poštovani hodžo...“ pobuni se Jošua.

„Šuti i počuj... Elem, uskoro ću ja Alahu na istinu, te hoću sve račune ovog svijeta izravnati, i eto belaja, doš'o si i ti na red!“

„Što belaj? Što ja!?“

„Belaj nije, al' ti jesi, baš ti...“

„Zašto? Kako?“

„Ti si jedini muški potomak te familje, zato baš ti...“

„Ali... ali...“

„Ma šta si se toliko zaibretio! Ne prekidaj, jer ću sve zaboravit, a lijepo sam sklopio priču... Dakle, kad smo se vraćali iz bježanije od Austrijanaca, moja kćer Lejla, luda glava, još dijete, naumila potajno, krišom od mene i majke joj, proć kroz grad i vidjet šta je preostalo... Zalutala blentava na Bjelave. Hodala, hodala i zvjerala naokolo i najednom ti ona ugleda kako se nešto na sprženoj zemlji sija. Djevojčurak voli bljesak, pa ti se ona zaleti, čučnu i pogleda: bila je to jedna zvijezdica od granata... Prstićima je otčepkala i ostatak i izvadila ovo,“ hodža se drhtavom rukom maši za džep i izvuče uredno složenu belu maramicu, te je stavi na minderluk. „Otvori, 'ajde, ne oklijevaj... Tvoje je. Ogrlica, mindjuše i narukvica rijetke ljepote... Ih, bolan, što si se spetlj'o, šta ti je!? Pa nisam lud, ne bi' ti dav'o 'vako nešto vrijedno da nije tvoje!“

Jošua pažljivo uze smotuljak, stavi ga na krilo i razmota, a zvezde od granata zablistaše tamnim sjajem. On se nadnese nad nakit, a lice *none* Estere, blagog smeška i mekog pogleda, mu iskoči pred oči koje odjednom, naizgled bez ikakvog povoda, zasuziše.

„Znao sam,“ tiho će hodža, „tvoje je ovo blago... Mnogo kasnije kad se malo smirismo od one austrijske furtutme, Lejla me odvede na mjesto gdje je našla granat i ja se sjetih tvojih... Ugledna trgovačka kuća, jest,

bogme, i jedan velik čovjek koji se poslje smrti tvog dede oženio tvojom bakom Esterom... Rafo se zvao, je li?“

„Jeste, Rafael Atijas,“ odvrati mladi Jošua spremno. „Dalji rođak mog pradjeda Avrama...“

„Jest! A zuckalo se da je nekad bio srpski hajduk... Ja, ja! Šta si se izbečio? Biva to, biva! Vazda bilo i vazda će bit! A poznav'o sam ja i starog Avrama Atijasa, koji dođe 'vamo iz Dubrovnika... Pametan čovjek, mnogo stariji od mene. S njim sam divanio i slušao ga satima kad zasjedne u čaršiji. Boljeg pripovedača u životu ne sretoh. Jest!“ Hodža se nakašlja, pa nastavi: „Hm, vratimo se ovoj dragocjenosti koja leži ispred tebe... Dakle tako, dan za danom, godinica za godinicom, ja čuv'o granat... i šutio o njemu, grješna mi duša... Ali, nisam ga nikad ženskadiji dav'o, čak ni Lejli, koja ga je našla... Nije ovo naše, govorio sam. A volio sam ga, jer mi se činilo da je on jedini ostatak našeg starog šehera... i zato što mi je donio sreću. Jest. Priznajm ti, pogiješio sam, jer ga je trebalo odmah vratit... Oprosti, ako možeš... Ali, imam jedno malo opravdanje... Poslje rušenja šehera, vas i nije bilo ovđe...“

„Tačno. Moja porodica je pobjegla u Travnik i tamo živjela jedno vrijeme, a tek kasnije se opet vratila u Saraj...“

„Eto, vidiš, velim ti ja, nije vas ni bilo ovđe! Ajde, u dobar čas, vaše je, i uzimaj ga, i neka i tebi donese sreću kao što je mojima...“

„Fala, poštovani hodžo, fala!“

„Idi s bogom, Jašo, đuvegijo, i neka te vazda u životu prati po jedna od crvenih zvijezidca, ne bi l' otjerala šejtane.“

### **Sarajevo, s početka XX veka**

„*Va ti, fižikja mija*, idi, kćerkice moja, i odnesi ovu ogrlicu kod zlatara Kamhija da popravi kopču,“ cvrkutala je mama Estera svom najstarijem detetu, Lauri, na maternjem španskom.

„Mama,“ zavapi Laura zapanjena, „odakle ti ova ogrlica!?“

„Naše jedino porodično blago, *kerida*, draga! Evo, vidi: i narukvica i minduše.“

„Jesi l' ih imala i dok smo bili u Istambululu?“

„Jesam, *mi anđelikju*, anđele moj, jesam.“

„Pa kako to, mama? Ne razumem: ona se sigurno mogla prodati za puno para, a mi smo tamo gladovali!“

„Tačno, Bukice, mila moja, ali smo, kao što vidiš, preživeli, a nakit je ostao. Vekovima ovi dragulji postoje. Pretpostavljam još od našeg izгона iz Španije. Malo budu kod nas, malo budu u tuđim rukama, ali nam se uvek vraćaju, jer smo im, izgleda, **mi** pravi vlasnici... I da sam ih prodala, posle izvesnog vremena bismo opet gladovali, i opet bismo se vratili u Saraj neobavljena posla, a ne bismo više imali ovo prekrasno prastaro porodično blago.“

„A je li i *Papa* znao?“

„Svakako da je znao... Zna otkad smo se venčali.“

„I nikad nije tražio da ga prodaš?“

„Nije, nikad. 'Ajde, Bukice, pametnice moja, dosta ispitivanja! Imam posla... Treba složiti zeljanicu, skuvati čorbu od povrća, ispržiti *sungatu*, tvoj omiljeni užljevak od poriluka... *Si, si*, da, da, vazda hitam, i pitam se hoće li doći čas kad više neću moći...“

„Neće, mamili, nikad!“ pobuni se Laura.

„Ali, ako ipak dođe,“ lukavo se nasmeši Estera, „imam vas pet koje ćete me odmeniti... Dobre ste mi vi kćeri, *muj buenas*, vrlo dobre... Ali, dosta priče, jer kad se tata i Isak vrate iz templu, mora sve biti na stolu! *Va ti, ćika, prestu*, idi, mala, brzo!“

Laura, sa nadimkom Bohoreta, kao svako najstarije dete sefardskih porodica, (da je muško bilo bi Bohor) što se od milja pretvaralo u Buka ili Bukica, (da je muško bilo bi Buki) izadje na sokak i uputi se ka Baščaršiji. Još iz daleka začula je prijatni cilik kujundžijskog kuckanja čekića po metalu. Vredno se radilo, ali se pomalo i plandovalo uz srkut kafe i dim nargila. Laura je naprosto je obožavala svoj rodni grad. Evo, danas je osvanuo jedan od onih nezaboravnih dana ranog proleća kada sunčevi zraci najednom suknu sa neba i uz pomoć toplog vetra brzo osuše crne barice istopljenih snegova, ostatke podsetnika na dugu zimu. Kaldrma zablješti kao oprani čaršav, a lišće, u svitanje zgrčeno, odeblja i izravna se do podneva. Miljacka se, kao i Sarajlije, poraduje ovom toplom blagu sa nebesa, pa zvonko zažubori, a otkravljeni ljudi se raspojasaju po čaršiji.

Prolazeći pored bakalnica punih urmi i rahatlokuma, kadaifa na drvenom koturu, belog i crvenog sudžuka, pored dućana ukrašenih suvim bamijama nanizanim na kanap, Laura je upijala sve te prizore i miomirise poskakujući od radosti. Kakva lepota, pomislila je, dok je posmatrala šarenilo zakovitlano pred njenim očima: tačandžije sa raznim vrstama

kapa, mumdžije zatrpane sapunima i svećama, čemberdžije sa ženskim maramama, papudžije, ćurčije, abadžije, ekmedžije, puškari tufegdžije i bravari ćilidžije, a tek ćilimdžije!

Privučena suncem i ćarlijanjem povetarca, ona odluči da se časti i krenu prema reci da proskakuće preko Careve ćuprije, koja je vodila na drugu stranu Miljacke prema Latinluku. Zastala je na sredini i naslonila se na ogradu: sedam mostova, što drvenih što kamenih, preskakli su nabujalu Miljacku. Preplavljeni svetom – hamalima, zanalijama, trgovcima, gazdama, slugama, stražarima, kicošima i odrpancima – poput užurbane reke tekli su kao reka nad užurbanom rekam, s tim što je gornja tekla u oba pravca.

Ah, njeno Sarajevo! Nikakav ga carski grad ne može nadmašiti! Četiri strane Sarajeva, tri zaklonjene visovima razderanih neprohodnih grotla, i jedna koja se ljupko i podatno otvara ka ravnici! To dvojstvo okruženja, pomisli Laura, možda uslovljava ćud Sarajlija jer oni su i grubi i mekani, i smrknuti i srdaćni, i preduzetni i mrzovoljni. Upravo o svima njima, o svom gradu i svojim sunarodnicima će odsad pisati, odlučila je u tom trenu, mada se i dotad bavila pisanjem poezije i beleženjem tekstova starih romansi.

Sa nešto malo sitnine koju je saćuvala od prethodne kupovine za mamu, da bi se povratila od toliko lepote, Laura popi ćašu surutke, ukusan prolećni napitak koji, mama je tvrdila, a ona je sve najbolje znala, pospešuje probavu.

Najzad je stigla do zlatara Kamhija. Rekla mu je šta je mama Estera molila, a on je ćutao dugo zagledajući ogrlicu.

„Ovo je, *senjorita*, gospoćice Laura, jedno izvanredno parće,“ uzdahnuo je. „Bi li vaša poštovna majka htela da ga proda?“

„Ne, nikako, *estimdu sinjor*, cenjeni gospodine Kamhi! Sigurna sam da ne bi. To je, znate, poroćićni nakit,“ ponosno je dodala.

„Vrlo lep i vrlo star... Ovakve stvari se više ne izraćuju... Nažalost!... *Tempi passati*. Ovo su radile moje kolege dok su još Osmanlije vladale svetom... mislim, **našim** svetom... *Si, si, kerida senjorita*, da, da, draga gospoćice, **to** je bilo vreme, a ne sad ovaj fušeraj koji nadoće sa Austrjom... Uf! Sve na brzinu...“ zastade, pa opet zauze profesionalni stav: „Dakle, samo kopća? Da, malo je popustila. Ništa ne brinite. Biće gotovo za sat.“

„Koliko smo vam dućni?“ upita Laura plašćići se da će popravka biti skupa.

„Ništa niste dužni... Ovakav nakit je zadovoljstvo imati u rukama... Pozdravite vašu poštovanu mamu.“

„*Muças gracias*, velika hvala,“ učtivo se zhvalila Laura i naklonila starom zlataru.

Vratila se za sat i podigla ogrlicu. Kad je došla kući, mama Estera je pogleda i ozbiljno joj se obrati:

„Laura, *fiža mija*, kćeri moja, ovaj nakit će biti tvoj kad se udaš... On je zapravo već tvoj, jer treba da pripadne mom najstarijem detetu, ali pošto si još mlada, ja ću ga za tebe čuvati.“

„*Gracias, mama, gracias*, hvala, mama, hvala!“ vrisnula je Laura oduševljeno i bacila se na majku da je ljubi i grli što je Estera rado prihvatila.

Tako su majka i kćer stajale u kuhinji jedna drugoj u naručju.

### Sarajevo, 1941. godina

U katoličkom samostanu, Laura je ležala u sveže okrečenoj beloj sobi na snežnoj uštirkanjoj posteljini i borila se dah. Nina je sedela na hoklici pored nje skrivajući suze i neprestano pričala, a da ni sama nije znala o čemu.

„Nemoj o ustašama, molim te,“ opomenu je Laura.

„Dobro neću, ali mogu govoriti doslovce o bilo čemu, jer španski niko u samostanu ne razume.“

„Nije u tome stvar, Nina, **ja** ne želim o njima da slušam,“ odvrati Laura umorno.

Skupljenih usana, Nina začuta kao uvređeno dete, a onda briznu u neobuzdan plač gorko ridajući.

„*Kerida mija ermanikja*, draga moja sestrice, nemoj plakati,“ reče Laura milujući Nininu ruku. „Evo, imam lepu vest za tebe: završila sam rukopis o našoj prošlosti, pokoljenjima naših predaka... rukopis koji ti ostavljam u amanet... Daj ga *a mijus iżus amadus*, mojim voljenim sinovima kad se vrate iz Jasenovca... A vratiće se, je li? Znam, jer se vazda nađu dobri ljudi... Mene, Jevrejku, kriju časne sestre... I njih će neko spasiti... Vratiće se, je li?“

Nina zaklima glavom toliko jako da joj se zavrte u glavi i skoro pade sa stolice, koliko od naglog klimanja toliko i od tuge jer je znala da se



Leon i Barkohba vratiti neće, da su već mrtvi i pokopani, bačeni u zajedničku jamu.

„*Buenu*, dobro,“ s mukom nastavi Laura. „Uzmi rukopis danas kad budeš odlazila... I još nešto, mala moja, ponesi onu škatulicu... onu što stoji na stolu pokraj prozora... *Prendi la*, uzmi i nju...“

„Buka, što mi ti sve to daješ? Nemoj se opraštati od mene... Ti ćeš ozdravit... ja... ja ne mogu bez tebe... šta ću 'vako sama?“ pa opet zarida.

„Nisi sama, imaš svog Ignju koga voliš ma kakav da je... Kao što sam i ja mog Danijela, neka mu je laka zemlja... A i Ignjo voli tebe, veruj... A ja, ja osećam da sam na odlasku... Tako je i bolje, jer vreme posle ovog rata neće više biti naše, zapamti Ninić... I preživi, *kerida*, draga... Neko mora preživeti, a ti si ta... “

Nina ustade, uze kutijicu sa stola i otvori je, pa jauknu: „Ne, neću uzet naš granat! Neću... *Puedi ser*, možda se... ovaj... možda... ko zna... za njih... kad se vrate... Leon kad se oženi i izrodi dečicu...“

„Ne, granat ide s kolena na koleno po ženskoj liniji. Nina, molim te, uzmi ga, ti si prva posle mene...“

„A Isak?“ pobuni se Nina.

„Slušaš li ti mene, Ninić? Je li Isak žensko? Ah, valjda pobeže iz Zagreba, Bože dragi! Dakle Isaku, mila moja, nikako, zapamti: ne samo što nije žensko, već i zato što on ne može imati decu.“

„Pa ne možemo ni Ignjo i ja!“ zastenja Nina i opet se zaceni od plača.

„Ajde, ajde, dosta plakanja! Treba da me razveseliš, a ne da me rastužiš...“

„Jest, tienis rason, u pravu si... Dakle, sve će biti u redu sa svima nama, veruj ti svojoj sestrici... Imam ja špurijus, nos za takve stvari... Znaš šta, daću ga Klari!“

„Gde li je ona, *povereta muestra ermanikja*, jadna naša sestra, sa ono dvoje male dece, sama u svetu!“

„Valjda je uspela pobeći u Italiju...“ zacvile Nina.

Laura je dugo ćutala sklopljenih očiju, a onda ih naglo otvori i kao da je došla do raspleta svih svojih nedoumica izjavi: „Daćeš ga Blanki... Tako je, mala moja, baš tako!“

„Pa ona nema decu!“ pobuni se Nina, pa pogledavši sestru, dodade kolebljivim šapatom: „Ali će je imati?“

„Pametna si ti ćiferica, vazda sam ja to svima govorila...“

„Jest, a svi su mislila da sam ja najgluplja u porodici...“

„Grešili, grešili...“ uzdahnu Laura i jedva čujno dodade: „A sad, *kerida*, draga, daj mi jedan poljubac i idi... Oprosti, jako sam umorna... Smrtno umorna...“

### **Beograd, februar 1942. godina**

„Otklen ti taj nakit, Branka, zaboga?“ pitao je njen muž Marko povisivši ton svog inače odmerenog tihog glasa.

„Dala mi ga Nina prije nego što smo pobjegli iz Sarajeva.“

„Tebi? A zašto?“

„To je naš stari porodični nakit, jedino vrijedno što smo ikada imali. Mama Estera ga je poklonila najstarijem djetetu, Lauri, a naša mila Buka pred smrt Nini, a Nina meni da nam se nađe kad bježimo. Dobro je imati nešto za prodaju, rekla je, za ne daj Bože, ako zatreba... Mogli bi ga unovčit, znaš, sada kad su me prijavili na policiji...“

„Možda sam pogriješio... Al' kad smo došli, nisam se usudio prijaviti te kao Jevrejku udatu za arijevca!“ stisnutih usana procedi Marko. „Nisam smio reskirat da te odvedu kao taoca... Razumiješ li ti mene?“

„Hiljadu puta sam ti rekla da te razumijem i da bih ja na tvom mjestu isto učinila! I nećemo više o tome... Nego, sad o nakitu. Da ga probamo prodat?“

Marko je dugo ćutao, pa najzad kaza: „Ne, ne, nekako ćemo se snaći i bez prodaje porodičnog blaga... Ponijeo sam ja nešto para... Biće dovoljno da se oni nitkovi potkupe...“

Blankino lice tada obli razgaljujući sveobuhvatni osmejak, i ona mu se baci u naručje takvom silinom, sa tolikim entuzijazmom da ga gotovo obori sa stolice, pa posle tog prvog naleta kad Marko povratu ravnotežu, smestivši mu se udobno u krilo, poče ga ljubiti po čelu, obrazima, bradi, usnama.

„Blanki... Branka, šta ti je? Nije valjda zbog granata ovoliki izliv?“ zbunjeno će Marko. „Što se najednom toliko veseliš? U našoj izbjegličkoj situaciji i u ovim ratnim prilikama nema mnogo mjesta za radost.“

„Ima! Ima!“ procvrkuta Blanka sa zavereničkim osmehom.

„Zbog čega, molim te?“

„Pogodi! Pogodi!“

Prebirajući prstima po crvenim zvezdama i duguljastim pločicama, Marko promrmlja: „Lijepo... starinsko... I ja sam ti mogao 'vako nešto krasno poklonit, ali nisam... Mogao sam nešto za svaki rođendan, ali, nisam... Nikad to sebi neću oprostit...“

„Što je bilo, bilo je, a možda će i opet biti, pa ćeš iskupit gijehe...“

„Sumnjam,“ odvrati Marko turobno. „Vrijeme izobilja je za mene zauvijek prošlo...“

„Ajde, bolan, ne daj se, glavu gore,“ prekide ga Blanka i promeškolji mu se u krilu. „Nego ti lijepo sad pogađaj! Pogađaj!“

Marko je pogleda i reče šaljivo naredbodavnim tonom: „Ustaj i prošetaj ovdje preda mnom!“

Blanka skoči na noge i poče da hoda naokolo po sobi. Marko ju je pažljivo posmatrao, pa najzad zapita: „Da ti nisi noseća, a, lopove jedan?“

Blanka stade u mestu i klimnu glavom.

„Ah!“ uzdahnu Marko i uozbilji se. „Pa zar sad, Brankice!? Zar sad? Ja jedva izvukoh živu glavu iz usatškog Sarajeva, ti Jevrejka u Beogradu pod nacističkom upravom...“

„Jeste, baš sad. I samo da znaš, ja mislim da smo dosad ostali živi, a i da ćemo preživjet upravo zbog ovog djeteta u mom trbuhu!“

„Ali, oboje smo stari za djecu...“

„Ja? Ja se ne osjećam starom! Da imam krila, poletjela bi'! A ti, ti si ljepši nego onda na vrelu Bosne kad sam te upoznala.“

„Ali rat, osvjesti se! Svjetski rat! Ljudi ginu, gradovi se ruše, a ti hoćeš da rađaš... Brankice, opet te pitam: zar sad?“

„Da, da, baš sad, moj Marko, baš sad... Novi život, u vrijeme kad toliki nestaju! Da, baš sad! Sad ili nikad!“

„Novi život,“ promrmlja Marko, „lijepo zvuči.“

Marko je pozva da mu opet sedne u krilo što Blanka odmah učini. Tako su dugo zagrljeni sedeli ćuteći i osluškujući usklađene otkucaje njihovih srca.

„Dobro, mala, možda si ti u pravu,“ najzad prošapta Marko.

„Gracias, Sinjor dil Mundu, gracias, hvala ti, Gospodaru Sveta, hvala ti,“ promrmlja Blanka na svom maternjem jeziku pogleda uperenog naviše, a zatim povika: „A nakit čuvamo za našu curicu...“

„Možda će bit sin.“

„Možda, **ali neće**,“ odvratila je sigurnim glasom, ali sa tajanstvenim izrazom lica kao da je upravo ona u direktnoj vezi sa višim silama koje određuju pol detetu.

## Tel Aviv, Izrael, 2009. godina

„Hajde, Ina, dođi malo kod nas u Tel Aviv,“ kao obično bez okolišenja gotovo bez pozdrava, s neba pa u rebra rekao je preko telefona Roni Amir, moj rođak iz Izraela na engleskom sa jakim izraelskim akcentom.

„Ali, zašto sad odjednom?... Nisam spremna... Daleko je Beograd od Tel Aviva, a što sam starija sve je dalji,“ nesigurno sam se branila na engleskom sa jakim slovenskim akcentom. „Ujedno, nedavno sam bila...“

„Imam razlog!“ insistirao je Roni.

„Kakav?“

„Trebalo da vidiš onaj nakit od granata.“

„Onaj što sam poklonila vašoj Hadar? Pa zašto da ga vidim? Gledala sam ga ceo život... O čemu ti to sad pričaš?“

„Da ga prepoznaš u jednoj radnji.“

„Otkud on sad u nekoj radnji?“

„Zato što nam je bio ukraden.“

„Šta? Iz kuće? Obili su vam kuću?“

„Ne, nisu obili ni vrata, ni prozor. Ništa drugo nije nestalo, samo tvoj, to jest sada naš, porodični nakit od granata, dakle, ogrlica, narukvica i prsten koji si ti napravila od minduša, ako se ne varam...“

„Ništa ne razumem! Ako je ukraden, kako sad da ga vidim u nekoj radnji?“

„Pnina je bila u kupovini u jednom šoping centru. Vratila se sva uzbuđena jer misli da je upravo naš granat videla u izlogu jedne zlatare koja se bavi prepodajom starog nakita... Ali, samo ti bi mogla stvarno da ga prepoznaš... Imaš li možda neke papire o tim draguljima?“

„Ma kakve papire, Roni, šta buncaš! Pa taj nakit je išao sa kolena na koleno u ko zna koliko generacija... Od moje bake, a Pninine prabake Estere, preko tetke Laure, pa tetke Nine, pa moje mame, pa mene, pa sad stigao do vas... A pre toga, ni sama ne znam... Star je sigurno pola milenijuma!“

„E, pa baš zbog toga se treba potruditi... Hajde, dođi, bar da se opet malo ispričamo, a? Eilona nisi videla od njegove *bar-micve*, jer je bio na zadatku kad si nas posetila prošli put, a sad je završio vojsku i došao kući i uskoro će na fakultet... A Hadar od njene *bat-micve*, jer je bila na letovanju

u Švedskoj... I ona će uskoro završiti vojsku i već se prijavila za studije medicine...“

„Dobro! Dobro! Ispada da nikog nisam videla prošli put... Razmisliću... Javiću.“

Želela sam da ih opet vidim, njih osmoro: moju sestru od ujaka, maminog najmlađeg brata Elijasa, Pninu, njenog muža Ronija, njihovu decu, Eilona, Hadar i Ajelet; pa najstariju sestru od tri Elijasove kćeri Esteru i njenu ćerku Širi i sina Ajala. Treća, Lidija, sa troje dece, živela je u Kaliforniji.

Već sledeće nedelje odletela sam za Tel Aviv, a sutradan po dolasku Pnina me je odvela do juvelirnice. Čim sam pogledala ogrlicu, narukvicu i prsten znala sam da to nije naš granat: ni približno sjajan kamen kao naš, ni približno tako besprekorno izrađen kao naš, ni približno starinski kao naš, mada, morala sam priznati, sličan po nacrtu – zvezdaste čipke i trake od tamnocrvenog poludragog kamena... Ujedno, narukvica je bila takođe izrađena na zlatu, što je značilo da je, uslovno govoreći, novijeg datuma.

Samo tokom tih nekoliko minuta proveravanja identiteta, dodira sa nečijim tuđim, a ne našim nakitom, osetila sam žaljenje, čak, rekla bih, tugu što je ukraden, što je nestao, što više nije u našem posedstvu. Već kad smo izašli iz radnje, promrmljala sam na srpskom: „O njegovu glavu!“, izreku mog oca za sve materijalne gubitke koji su nas štedro šibali tokom posleratnog doba. U tom času mi sinu da upravo zbog tog stava moj otac nikada nije bio gubitnik.

„Šta si to rekla?“ upitala me je Pnina.

Mada se nisam setila odgovarajućeg izraza na engleskom, objasnila sam joj šta znači ono što sam kazala. Ona je potvdno klimnula glavom, a ja sam je upitala za krađu. Nije mi bilo jasno kako je nakit bio ukraden, a kuća nije bila obijena.

„Nismo imali ni majstore, ni nepoznate goste u kući,“ objašnjavala je Pnina, „i nikako nismo mogli da shvatimo šta se dogodilo dok Roniju nije palo na pamet da je tih dana prodavao svoj auto.“

„Pa zašto je puštao potencijalne kupce u kuću?“ začudila sam se.

„Nije, naravno da nije! Ali, jasno se seća da je jedan od zainteresovanih, dok su sedeli u kolima pred kućom, zatražio papire od auta, a Roni ih nije poneo, pa je otišao unutra da ih donese, ali je ostavio svežanj ključeva na sedištu... Nije morao da otključava ulazna vrata, jer su bila širom otvorena... Ovaj valjda navodni kupac imao je dovoljno

vremena da napravi otisak ključa od ulaznih vrata na voštanom jastučetu. Potom je napravio duplikat, i eto!“

„Da, to je moguće...“

„Ali prilično neverovatno.“

„Ništa nije neverovatno!“ ustvrdila sam glasom iskustva.

„Bilo kako bilo, mi drugo objašnjenje nemamo... Ih, samo da znaš koliko mi je žao... A tek Hadar!“ Pnina se zaplaka.

„Hajde, to nije razlog za suze! Kolika su blaga nestala, zauvek izgubljena! Između ostalih, i blago cara Solomona!“ tešila sam je. „Ti imaš mnogo lepog nakita, Pnina...“

„Imam, ali ništa porodično. Staro, a naše. Ništa što su prsti mojih predaka dodirivali! Svaki put kad sam granat držala u rukama kao da sam milovala sve moje tetke, bake, prabake... sve njih koje nikad nisam upoznala.“

„Čudno, i ja sam imala sličan osećaj! Ali, znaš, još nešto me čudi: zašto nije sav tvoj nakit ukraden?“

„To ni ja, ni Roni, ni Estera... To niko ne razume! Glavu smo oko toga razbijali... Sve je stajalo zajedno... I brilijanti, i smragdi, i rubini... Da je sve ostalo odneo, ne bih toliko marila, ali ovo...“ duboko uzdahnu. „Granate smo nosile Hadar i ja naizmenično... Ona kad dođe na odmor iz vojske, najviše narukvicu i prsten, a ja ogrlicu... Da li nas je neko video sa tim nakitom, da li nas je neko pratio... Ne shvatam, samo znam da mi se srce stegne kad pomislim...“

„Hm... Neobično, moram priznati... Ih, da nam je sad ovde jedan Herkul Poaro...“

„Ko?“

„Nije važno... Ali slušaj: možda je to bio neko ko zna **celu** istoriju upravo tog našeg granata, od pamtiveka do danas... Možda neki istoričar... arheolog... numizmatičar... ili kako li se već zovu ti nakitolozi...“

„Možda,“ odvrati Pnina, pognu glavu, a njene crne kovrdže se zatresoše od jecaja.

\* \* \*

Prekrasni porodični nakit od granata nije bio uništen ni u stambolskom zemljotresu i požaru koji su razorili i sagoreli grad na Bosforu; on nije nestao ni u dubrovačkom zemljotresu koji je satio grad na Jadranu; nije bio izgubljen ni kada je Eugen Savojski sravnio sa zemljom

šeher Saraj; preživio je dva Svetska rata, Holokaust i komunističku otimačinu.

Dakle, s početka XXI veka put granata se na izvesno vreme prekinuo, naime, izgubio iz vidokruga stvaraoaca ove priče. Nije on zapravo ni sada nestao, samo je otišao iz jedne porodice, što ne znači da se u nju neće opet vratiti kao što je uostalom i dosad nekoliko puta činio.

Sada je to blago, verovatno, u rukama nekih drugih Levija, ili Saloma, ili Koena, ili Baruha, ili Bernštajna, ili Vajsa, ili Mevoraha, ili Abinuna, ili Kamhija. Jer, s obzirom da je blago ukradeno u Izraelu, bilo bi logično pretpostaviti da je ostalo u jevrejskim rukama.

A nisu li svi Jevreji jedna velika porodica?

\* \* \*